

Рецензенти:

Проф. др Душко Прелевић
Универзитет у Београду
– Филозофски факултет

Проф. др Весна Димовска
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
во Скопје – Филозофски факултет

Др Станоје Бојанин
Византолошки институт САНУ

Цртеж Афродите на корици
израдила је Оливера Марковић.

АНИЦА САВИЋ РЕБАЦ ХЕРОИНА СРПСКЕ КУЛТУРЕ

Уредила
ДРАГАНА ДИМИТРИЈЕВИЋ

Универзитетска библиотека Београд
2024.

Ирина Деретић

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за филозофију

ideretic1@gmail.com

Аница Савић Ребац о парадоксалности Платонове естетике

Сажетак: Циљ овог рада је да критички преиспита парадоксалност коју Аница Савић Ребац приписује Платоновој „естетици.“ Најпре ћу предочити којом се методом служи наша ауторка. Тежићу, потом, да покажем оригиналност Аничиног разумевања Платоновог односа филозофије и трагичког песништва. Кључни део овог рада биће посвећен Платоновом „парадоксу“, као и томе како Платон схвата космичку лепоту, и зашто је она лепша од било које људске творевине. Такође ћу преиспитати, следећи промишљања Анице Савић Ребац, како је Платон у дијалогу *Гозба* успео да изрази суштину сваког, па и уметничког стваралаштва. Решење Платоновог „парадокса“, по мом мишљењу, налазимо у Платоновом схватању лепоте.

Кључне речи: Аница Савић Ребац, Платон, Платонов парадокс, лепота, уметност, Плотин.

Аница Савић Ребац (1892–1953)¹ једна је од малобројних аутора са изванредном ерудицијом,

1 Премда је Аница Савић била изузетно филолошки образована и обдарена за бављење хуманистичким наукама, пре Другог светског рата није добила признање које је заслужила. Упркос томе што је била зналац „светског формата“ (Марицки Гађански 2014: 16), њен

несвакидашњим талентом за бављење хуманистичким наукама. Она се одликује и рафинираним увидима синтетичког карактера. У готово сваком њеном делу уочава се надахнутост са којом пише: њен текст је снажно еротизован. Стога се слободно може казати како интелектуална страственост,² интимна блискост или, како би рекао Платон, непрекидно „друговање“ са самом ствари, готово спајање са њоме, краси све што је Аница Савић Ребац написала.

Настојаћу да критички преиспитам у којој мери је Аница Савић Ребац адекватно тумачила Платонову „естетику“. Најпре ћу предочити којом се методом служи наша ауторка. Тежићу, потом, да покажем оригиналност Аничиног разумевања Платоновог односа филозофије и трагичког песништва. Кључни део овог рада биће посвећен Платоновом „парадоксу“, као и томе како Платон схвата космичку лепоту, и зашто је вреднује вишом од било које уметничке творевине. Ја ћу преиспитати, следећи промишљања Анице Савић Ребац, како је Платон у дијалогу *Гозба* успео да изрази суштину сваког стваралаштва, па и оног уметничког. Решење Платоновог „парадокса“, по мом

рад је чак довођен у питање. Индикативно је и то што је за њен избор у доцентско звање био највећи хелениста Милош Н. Ђурић, а против њега је био албанолог Хенрик Барић, због тобожње мањкавости методолошког поступка у њеној дисертацији. (Уп. Жуњић 2009: 325).

- 2 Многи тумачи дела Анице Савић Ребац скрећу пажњу на страствену компоненту њеног стваралаштва. На пример, Љиљана Црепајац с правом наглашава њен „страствени истраживачки дух, самим Еросом надахнут“ (Уп. Црепајац 1984:7). У постмодернистички интонираном тексту Нада Поповић Перишић говори о Аничиној „љубави према тексту“ (Уп. Поповић Перишић 1988: 213).

мишљењу, налазимо у Платиновом схватању лепоте.

Књига Анице Савић Ребац *Античка естетика* постхумно је публикована. То је дело³ синтетичког карактера, у којем она суверено износи како властиту интерпретацију античких, естетичких идеја, тако и критичка промишљања о њима. Наша ауторка се и у овој књизи показује као мислилац изузетног спекулативног дара, те се може мерити са највећим зналцима античке баштине свога времена. Она се суверено креће у разнородним областима почевши од филозофије, њене дисциплине естетике преко филологије и историје књижевности све до најсавременијих уметничких праваца тога времена као што је, на пример, кубизам. У *Античкој естетици* наилазимо и на њене оригиналне филозофске увиде, те је ово изразито ауторска књига, у којој она артикулише самосталне и конзистентне тезе.

Аница Савић Ребац употребљава две методе у проучавању проблема античке естетике. Једна је филозофска, усмерена на истраживање филозофских појмова, „код појединих мислилаца и праваца“. Филозофима ће бити „увек најважнији њихов допринос ширењу филозофских хоризоната и продубљивање филозофских проблема“ (Савић Ребац 2015: 744). Сасвим је „другачији однос писца који се служи историјским методом. Оваквом испитивачу најважнији су услови под којима су се развијала поједина учења, њихова повезаност са целокупним античким животом, њихово трајање и преображаји и

3 Мирко Аћимовић је написао врло инспиративну студију о Аници Савић Ребац (Уп. Аћимовић 2000: 61-70).

стоструке међусобне везе за чије су установљење потребни безбројни детаљи“ (Савић Ребац 2015: 744). Аница Савић Ребац меандрира између ових двају схватања како треба проучавати античку „естетику“, у том смислу да се користи и једном и другом методом.⁴ Њу занима историјска генеза одређене појаве, неки њени необични преображаји, и најпоследње, на који начин је она повезана са духом времена у којем је настала. Наша ауторка није само „писац који се користи историјском методом“, него је и мислилац којем су у средишту истраживања античке естетичке идеје и појмови попут лепоте, уметничког стваралаштва, статуса уметничког дела и његове рецепције итд.

II

Аница Савић Ребац не излаже Платонову критику уметности по школском моделу, тако што би приказала опште позната места. Она држи да је за Платона проблематично то што су уметничка остварења појединачна (Савић Ребац 2015: 874), док сам ја мишљења да их њихов „телесан“ и неживи карактер чини пролазним, те стога и онтолошки инфериорнијим. Неживе, а телесне, уметничке творевине пропадљивије су

4 Ту двострукоост она запажа и на плану теорије уметности, те вели: „А и сама теорија уметности може да буде двострука, филозофска и практички-техничка, може да служи или филозофији или неком конкретном облику проучавања уметности, у антици нпр. и књижевној критици и врло развијеном проучавању проблема прозног стила у оквиру реторике. Из ових разлога изостао је у наслову термин теорије уметности, баш зато што је средњи и посредни, што може да спада и у једну и у другу област, и може да га садржи и естетика и наука о књижевности, свака на свој начин“ (Савић Ребац 2015: 755).

од живих, телесних ствари. У том смислу, слика неког човека је онтолошки инфериорнија од појединачног човека, и то не због своје сингуларности, будући да су и слика и насликани човек појединачни, него зато је човек жив, а његова душа, по Платоновом мишљењу, вечна. Чини се да, поред осталог, и из овог „метафизичког“ разлога Платон раздваја метафизику лепог⁵ од властите осуде уметности. Платонова метафизика *Λεῖοι*, како исправно тврди Аница Савић Ребац, много више је повезана са његовом *Теоријом Идеја*, него са његовом осудом уметности (Уп. Савић Ребац 2015: 865).

Наша естетичарка тачно уочава да је Платонова критика уметности поглавито усмерена на критику трагичког песништва. По Платоновом мишљењу, трагичко описивање божјих уплитања не одговара савршеној божанској природи, а трагички јунаци поступају као да немају „слободу воље“, што их спречава да делују аутономно, док је могућност избора исходите човековог деловања. Психологистичка теза Анице Савић да је Платон критиковао трагичке песнике зато што је имао скривене песничке амбиције, које није остварио због недостатка талента – не чини се уверљивом. Тешко је тачно утврдити Платонове намере, амбиције и таштину. Ипак, Платонов списатељски таленат није споран ни за нашу ауторку.

У њеном тумачењу Платоновог односа према трагичком песништву од посебног значаја је сагледавање везе између трагедије и демократије,

5 Аница Савић Ребац Платонову метафизику лепог с правом назива његовом „метаестетиком“ (Уп. Савић Ребац 2015: 865).

у којој је трагедија постала неодојив аспект овог облика владавине. Протагонисти трагедија нису носиоци највиших и универзалних етичких идеала, него, нарочито у Еурипидовом песништву, ирационални људи који су у конфликту и са самим собом и са властитом заједницом, при чему се јасно не види које су то вредности за које се ваља борити. Те вредности, попут оних у Платоновој сатиричној критици демократије из осме књиге *Државе* (*Resp.*559d ff.), јесу релативизоване и артикулисане у таквом контексту у којем се не види тачно шта је истински добро и како треба делати.

Критикујући Платона, Аница Савић Ребац сучељава фантазијски и емоционални свет песника са Платоновим етичким рационализмом, који је, по њеном мишљењу, образовао један филозофски мит. То је мит о Сократу који увек заступа конзистентне ставове о ономе што је добро и зло за човека, и који се жртвује јер неће да се одрекне истраживалачког живота, јединог вредног живљења, који је посвећен преиспитивању себе и других. Наравно да бисмо могли на Аничину критику одговорити да Платон није имао митотворачке намере док је Сократу приписивао становиште које је и етичко и као рационалистичко, те да је његов Сократ историјска личност за разлику од ликова из митова попут Ахила, Јасона, Медеје и других. Па ипак, Аница Савић Ребац је несумњиво у праву у томе што сматра да историјски Сократ није идентичан са Платоновим Сократом, и да га је Платон приказао не само рационално него и афективно, користећи се и властитим сећањем и маштом (Савић Ребац 2015: 860–864).

Аница Савић Ребац је најоригиналнија тамо где открива да су орфичари исходиште и за Платоново и за трагичко схватање душе. У тексту „Мистична и трагична мисао код Грка“ (Савић Ребац 2015: 282–229), наша ауторка заступала је тезу о орфичком утицају на трагичко песништво које се огледа нарочито у представама огрешења, правде и катарзе, тј. прочишћења душе. Као пример узима Орестову трагичку кривицу и његово испаштање, које тумачи као „врло широк симбол за огрешење и посмртно лутање душе у орфичкој мистици“ (Савић Ребац 2015: 857). А управо ту мистичко-космичку позадину, сматра Аница Савић, разумео је и просечни атински гледалац Есхилових *Еуменига*. Наша историчарка идеја долази до оригиналних увида о повезаности орфичког и трагичког схватања душе, што је потврђено и текстом публикованим три године касније у реномираном часопису (Tierney 1937; уп. Савић Ребац 2015: 857).

Орфизам је утицао и на Платонову филозофију,⁶ првенствено на његово схватање тога да се после смрти душа раздваја од тела и наставља да живи на потпуно нов начин. Аница Савић Ребац уочава сличност између Орестовог „лутања морем и копном“ и Платоновог описа судбина грешних душа у Хаду. Орфичког је

6 Аница Савић Ребац указује на то да се Платонова критика и „осуда“ трагедије манифестује и у *Фегону* као антитрагичком спису. Она вели: „поред тога, он [Платон] је везао за Сократово умирање, филозофски ведро и скоро радосно, своју „антитрагедију“ *Фаугона*, и тиме изазвао сугестију да је нови морал сократизма онемогућио стари херојски идеал трагедије – имплицирајући тиме да је морал трагедије нефилозофски и застарео“ (Уп. Савић Ребац 2015: 749).

порекла и Платоново повезивање заборављања [λήθη] са злом. Наша историчарка идеја упућује на „орфичке симболске локалитете, ливаде и долине као и поље истине“⁷ у Платоновом *Федру*. Из чињенице да је орфичка мистика утицала на Платонову филозофију, Аница Савић Ребац закључује да постоји „унутрашња веза између идеалистичке филозофије и мистицизма“. Мислим да је њена тврдња прејака, будући да идеалистичко филозофско становиште не мора бити повезано са мистицизмом. Неоспорно је пак да је Платонова филозофија, па и филозофија неоплатонизма и хришћанског платонизма (посебно кападокијских отаца) дубоко прожета мистиком, филозофијом којом доминира метафора светлости.⁸

Орфичке, загонетне представе утицале су и на трагичке песнике и на Платона, а то Аница Савић Ребац, како видимо, поткрепљује бројним примерима, чиме показује како идеје имају своју историју, зачетак и извор да би се потом преобразиле задобијајући и нови смисао. Међутим, основна мисао остаје иста, те зато историчар идеја може открити и описати њен развој. У овом случају је то мисао о томе да душа наставља живот после смрти, и да, ако је била непосвећена у мистерије или грешна, постоји могућност да

7 Уп. Савић Ребац 2015: 859.

8 Аница Савић Ребац тврди: „Лакоћа којом су, код Платона, представе орфичке мистике пренесене у филозофске или бар полу филозофске категорије сведочи о унутарњој вези између идеалистичке филозофије и филозофске мистике.“ Она с правом указује да се „са филозофском мистиком не сме везивати ни примитивни, сирово-магијски оргијазам а ни осећајност коју је у њу унела модерна романтика“ (Уп. Савић Ребац 2015: 859).

се „очисти“ и доживи vlastiti препород после смрти. Орфичке загонетке – за које бисмо рекли данас да спадају у домен психологије – трансформисане су у појмове Платонове филозофије или у трагичко песништва. За разлику од емотивног одговора на трагичку радњу, Платон сматра да људска душа треба да буде преобразена „етичким рационализмом“ (Савић Ребац 2015: 860). Док трагедије чине људе емотивнијима, Платон, следећи Сократа, тежи да учини људе бољима (Савић Ребац 2015: 863).

III

Када је реч о Платоновом „естетичком“ мишљењу, циљ Анице Савић није само да протумачи његова размишљања о лепом или о уметности, већ радије да нам укаже на парадоксалност његовог схватања онога што ми називамо предметом естетике. Платон је у много чему парадоксалан мислилац. На пример, он је као најстрожи критичар писма оставио иза себе до тада највећи књижевни опус у историји човечанства. Такође се намеће питање како неко ко има тако рафиниран осећај за лепо, попут Платона, презире уметност која тежи да створи оно што карактеришемо као лепо: лепу скулптуру, лепу грађевину, лепу песму итд. Овим се приближавамо Платоновом „парадоксу“, како га схвата наша естетичарка.

Шта је по мишљењу Анице Савић Ребац Платонов „парадокс“? Ако је естетика теорија о уметностима и о лепом, онда је Платонова „естетика“, сматра она, парадоксална. Платонов

парадокс би се могао формулисати на следећи начин: естетика као теорија о лепом требало би да укључује и лепо у уметностима, што Платон не чини. У том смислу и наша естетичарка каже: да Платонова „доктрина о лепом стоји и с ове и с оне стране уметности – као лепота видљивог, материјалног света, и као Идеја – али да кроз *уметности не пролази*“. Тај парадокс би се можда могао умањити тако што би се казало да је Платону била страна мисао естетици као филозофској дисциплини, будући да је филозофија по њему једна и јединствена, и следствено томе, није се морао бавити ниједним посебним сегментом „естетике“. Такво разрешење парадокса било би само формално, те не би одговорило на питање да ли је доиста уметност потпуно страна филозофу са изузетним уметничким сензибилитетом.

У књизи *Слово и словесности* (Деретић 2020: 79–90) заступам мишљење да је Платонов „парадокс“ донекле разрешен. Међутим, у овом раду модификујем то тумачење у том смислу што сматрам да је парадокс, приписан Платону, само умањен, али не и разрешен уколико узмемо у обзир његову филозофију у целини. Природна лепота у *Тимају* је за Платона различита од, на пример, уметничка слике за коју бисмо могли казати да је лепа, уколико бисмо Платонове критеријуме за утврђивање природно лепог применили и на уметнички дела. У дијалогу *Гозба* стваралаштво се не приписује само уметностима него и наукама и филозофији. Дијахронијски посматрано, само би се неоплатонистичко, Платиново схватање повезаности Лепог и уметности могло сматрати разрешењем Платоновог „парадокса.“

Евентуално би се могло казати да је парадокс, који Аница приписује Платону, разрешен у његовом вредновању египатске уметности. Из тога следи да уметнички лепо није сасвим изван Платонових „естетичких“ рефлексија. Он хвали египатску „концептуалну“ уметност, која је ближа његовој филозофији, а не цени визуелну грчку уметност, која је творевина двоструке мимезе, те зато онтолошки инфериорнија. Према томе, није свака уметност предмет Платонове критике. Он високо процењује мисаону и рефлексивну уметност јер је у њој лепо оно што преноси мисаоне „поруке“ до којих се долази поетским, а не чулним опажањем. Овај пример је, међутим, на ободу Платоновог схватања уметнички лепог, те га не можемо протумачити као разрешење Платоновог „парадокса.“

Ношена духом свога времена, социјалистичким добом, које је тек настајало, Аница Савић критикује „реакционарно“ Платоново високо вредновање строгост египатске уметности. Наша ауторка тако сматра да се у основи Платонове похвале египатске уметности – због „њене схематичности“, строгости, непроменљивости – налази његова „социјална и политичка конзервативност и реакционарност“ (Савић Ребац 2015: 750). Аница Савић овде, како се чини, непотребно критикује Платонове политичке ставове, употребљавајући анахроне и непримерене изразе, премда открива да су управо „схематизам“ и „непроменљивост“ у египатској уметности разлози због којих је Платон ову уметност тако високо ценио и издавајао од осталих.

IV

Ако је за Платона неизвесно постојање уметнички лепог, засигурно бивствује Лепо у природи и васељени о којем је реч у дијалогу *Тимају*. Аница Савић Ребац изриче тачан суд када каже: „А овим списом је Платон већ за антику до извесне мере изравнао своје недавање уметнику и његовом делању удела у Идејама; јер оно што је одрекао људским уметницима, то је дао Градитељу космоса: стварање по непосредном узору Идеја“ (Савић Ребац 2015: 880).⁹

Платон је, дакле, веровао да се ниједно људско дело, чак ни научно ни филозофско, као ни сав напор и таленат човечанства не могу упоредити са лепотом космоса. Он то не изриче као аксиоматски став него настоји да га образложи. Платонова аргументација у прилог тези зашто је лепота космоса, то јест, уређеног света лепша од сваке људске творевине могла би се реконструирати на следећи начин:¹⁰ 1) Узрок космоса је Демијург;¹¹ 2) Он је изградио и обликовао космос узимајући као узор или (а) оно што увек јесте исто или (б) оно што је постало;¹² 3) Он је, изграђујући

9 Тиме је Демијург постао прототип представе о богу као уметнику који влада видљивим светом (уп. Савић Ребац 2015: 880).

10 Овде сам следила поенту аргументације Анице Савић Ребац, са којом се слажем, премда сам је унеколико прецизирала.

11 Платон користи синонимно термине: Демијург, Бог, Творац, Отац. Користимо реч Демијург да би аргумент био јаснији.

12 Као потврду тога да најбољи Демијург не може створити свет који није леп, Платонов Тимај истиче на више места. Аница Савић Ребац упућује на та места у *Тимају* (29а, 30а, 30b, 30d) и наводи их на старогрчком језику. Једно од тих

и обликујући космос, узео за узор (а) оно што је увек исто, односно вечно постојеће и савршене Идеје, 4) Стога је космос најлепши од свега телесног, а Демијург најбољи међу узроцима. Дакле, лепота чулног космоса „надмашује“ сваку лепоту артефаката зато што Демијург ствара свет „гледајући“ на увек постојеће непроменљиве узоре (Идеје)¹³ и њихове међусобне односе, па је, следствено томе, његова творевина лепша од свих људских творевина. За разлику од уметничких дела, која могу бити или не бити лепа, Демијургова творевина не може а да не буде лепа.¹⁴

Лепота божанске творевине је чулно опажљива, то јест нама видљива, што значи да

места издвајам и преводим на српски: „По праву не беше нити јесте да најбољи чини ишта друго сем онога што је најлепше“ [θέμις δ' οὐτ' ἦν οὐτ' ἔστιν τῷ ἀρίστῳ δρᾶν ἄλλο πλὴν τὸ κάλλιστον] (Савић Ребац 2015: 881). У овом раду, сви преводи грчког текста су моји.

- 13 Премда по мишљењу Анице Савић, К. Јусти, аутор из друге половине XIX века, ставља Идеје где им није место, њој је интересантно то што је овај филозоф тежио „да истакне као битан насупрот етичком и логичком, естетички карактер Платонових идејама, да их схвати као објективирање, хипостазирање унутарњих духовних узора, који стоје јасно пред очима уметника при стварању“ (Уп. Савић Ребац 2015: 871). Ово мишљење није платонистичко, али се користи елементима Платонове филозофије како би објаснило како се одвија стваралачки процес уметника.
- 14 Како божански Демијург гради Васељену, Платонов Тимај (28a-b1) описује на следећи начин: „Кадгод Демијург израђује лик и својство ма чега, посматрајући оно што је увек непроменљиво, и користећи то као неку врсту узора, онда је нужно да све што он довршава буде лепо“ [ὅτου μὲν οὖν ἂν ὁ δημιουργὸς πρὸς τὸ κατὰ ταῦτα ἔχον βλέπων ἀεὶ, τοιοῦτῳ τινὶ προσχρώμεως παραδείγματι, τὴν ιδεάν καὶ δύναμιν αὐτοῦ ἀπεργάζηται, καλὸν ἐξ ἀνάγκης οὕτως ἀποτελεῖσθαι πάν].

је можемо препознати и рећи да је лепа. У чему се састоји њена лепота? Овде Платон даје најсадржајнији одговор на питање шта је то што карактеришемо као природно лепо. А тај одговор гласи да је лепо оно што је симетрично и у равнотежи, то јест у поретку чији су елементи симетрични (τάξις καὶ συμμετρία). Зашто се симетричност узима као мерило само космичке лепоте? Зашто се овај критеријум не користи за утврђивања свега осталог што је телесно? Један од одговора би могао бити да се мали број телесних ентитета приближава том мерилу. Било како било, очигледно је да телесну лепоту Платон одређује математичким појмовима поретка и симетрије, при чему Аница Савић Ребац уочава различите типове симетрије: 1) симетрију у ситним стварима које смо свесни, 2) симетрију „у битним односима којих смо несвесни, те се према њој односимо неразумно; такав је склад душе и тела, и кад се он испуни, пружа приказ најлепши и најљупкији ономе ко уме да види“ (Савић Ребац 2015: 881). Овим Платон развија питагорејску тезу о томе да су ствари тако конституисане да се могу изразити помоћу бројева и њихових релација, а да те релације представљају и хармоничне тонове у музици. На тај начин су, како тачно каже Аница Савић Ребац, „геометријска тела схваћена као неки прелаз између трансцендентних чистих облика, Идеја и материјалног света.“ Овим је Платон дао „принципско оправдање видљиве лепоте“ (Савић Ребац 2015: 883). Његово разумевање телесне лепоте космоса – како утврђује Аница Савић Ребац – утицало је на многе епохе, нарочито на ренесансу. (Савић Ребац 2015: 881), и утиче

на сваку уметност чија је тежња да створи дело које би почивало на принципима поретка и симетричности, а никако на мимези чулне стварности.¹⁵

V

У поређењу са осталим дијалозима, *Гозба*,¹⁶ која и сама уметничко дело, не оспорава ни уметност ни стваралаштво. Платон се у овом дијалогу понајвише приближава чулној стварности, како истиче наша ауторка, и због Ероса и због Лепоте. Платон је повезао чулну и натчулну Лепоту са стваралачким процесом какав налазимо у уметничкој делатности. За Платона Ерос је „творачки нагон“, те може бити нагон и за стварање уметничких дела. А Идеју Лепог се, како ефектно каже Аница Савић, истиче међу другим идејама тиме што она има „свој видљиви одраз у чулном свету“ (Савић Ребац 2015: 870). Поврх тога, „у Еросу је Платон нашао пут ка Идејама бар делимично *кроз живої*, и зато је ту најближи уметности“ (Савић Ребац 2015: 869). Стога је за нашу ауторку Платонов „генијални“

15 Тиме су се Платонов критеријуми космичке лепоте неочекивано остварили у „савременој геометријско-апстрактној уметности“ (Уп. Савић Ребац 2015: 883).

16 Везу рађања и стварања смртног у бесмртном налазимо *Гозби* која није само филозофско него и уметничко дело. *Гозба* је дубоко забележена у историји људске културе, па чак и оне популарне, и то поглавито Аристофановом беседом о двома усамљеним, дубоко трагичним половинама, некада јединствене целине, које се у најбољем случају могу спојити само привремено. Ту своју „трагичку“ природу, човек може превазићи стварањем.

уметнички потез то што је Идеју Лепог спојио са Еросом.¹⁷

Аница Савић открива да Платон, промишљајући о Еросу и Лепоти у *Гозби*, казује нешто и о процесу стварања сваког духовног, па самим тим и уметничког дела. Употребом тако снажне метафоре као што је „бременитост душе“ – попут бремените мајке што мора у трудовима да роди дете које се налази у њеној утроби – Платон сугерише да и у ствараоцу постоји снажан нагон за „рађањем“, којег се може ослободити тек када његова душа у трудовима створи одређено дело које само њој својствено. Тиме Платон описује стање у којем се налази сваки стваралац. Уметник је самим собом, јединственошћу своје природе принуђен да ствара. Он се не може ослободити творевине која је настала у његовом уму и срцу док је не искаже, на пример, у поезији и књижевности уопште, или уколико је не материјализује у другим гранама уметности, рецимо, у сликарству и вајарству.

У хијерархији духовних творевина у *Гозби* налазе се и бесмртна песничка дела Хомера и Хесиода, и то Хомера којег је Платон намеравао да избаци из своје идеалне државе. Чини се да Платон није увек конзистентан мислилац који је склон да један те исти феномен сагледава и процењује из различитих перспектива. Адекватно употребљавајући снажне метафоре, попут „бременитости“, „трудова“ и „рађања“, Платон

17 Њене рефлексije о односу идеје и слике јесу у извесној мери под утицајем чувеног Касиреровог дела (Cassirer 1924), док се њена оригиналност очитује у увидима које наша ауторка артикулише каткад на изненађујући и неочекивани начин.

описује процес стварања било да је то песничко, законодавно или филозофско стварање. Он уочава да и највећи песници, ма колико се са њима не слагао или их критиковао, не могу бити поштеђени тог болног процеса рађања.

Када Платон на почетку еротског уздицања душе према Лепом по себи, каже да еротизована душа прво воли појединачна лепа тела што би могло прерасти у љубав према лепоти телесног као таквог. Платон сматра да постоје „лепа тела“ и „лепота свих тела“, што значи да се од видљивих ствари не приписује само лепота космосу. Усудили бисмо се казати да би лепота телесног као таквог могла да представља узор или мерило према којем се утврђује да ли је нешто телесно лепо или није. То би могао бити узор на који се угледа, док ствара, вајар и сликар. Да ли би „лепота телесног као таквог“ могла бити предмет Платонове естетике, да ју је којим случајем артикулисао и развио?

VI

Разрешење Платоновог „парадокса“ налазимо у неоплатонизму који је проистекао из Платонове филозофије. Платон не разрешава парадоксалност свог „естетичког“ становишта јер не спаја учење о лепом са уметностима, али то полази за руком Плотину. Аница Савић Ребац тачно процењује да је неоплатонизам најпотпуније и најконзистентније естетичко становиште у платонистичкој традицији.

„Генетичким методом“ наша ауторка реконструира мисаони пут од Платонове до неоплатонистичке естетике, из чега се види како

долази до повезивања учења о лепом са теоријом уметности. Уметност за неоплатоничаре није пуко подражавање и одраз видљивог света (Савић Ребац 2015: 904), него уметност продире до суштинских истина о духу. Неоплатоничари сматрају да уметност симболички упућује на оно Прво и Божанско. Ако уметност продире до „основних сила обликовања“, онда је она нешто сасвим друго од миметичке репродукције, те постаје кадра да створи нешто различито и ново у односу на природу (Савић Ребац 2015: 876).

Плотин, на пример, сматра да поред Лепога по себи, природне лепоте, постоји и уметничка лепота коју пореди са живом уметничком творевином која својим унутрашњим садржајем, тиме што је суштински жива, производи естетички доживљај у души реципијента. Аница Савић Ребац са правом закључује да су Плотин и неоплатоничари досегли највишу тачку до које може доћи једна „идеалистичка естетика“.

Ретко коме је у српској култури тога времена пошло за руком да на филозофски и спекулативан начин обради значајне филозофске теме попут ероса, лепоте и уметности. То је успела Аница Савић Ребац у свом невеликом, али изузетно вредном делу о античкој естетици. Наша филозофкиња и историчарка идеја одликује се не само одличним познавањем античке „естетике“ и њене историјско-филозофске рецепције, него и способношћу да повеже феномене који су на први поглед врло удаљени. Ово дело красе оригинални увиди, те

доследно заступање властитог става, нарочито када је реч о спорним питањима. Рефлектовање средишњих духовних феномена у њиховим историјским менама, као и тежња да се уочи неки дубљи континуитет између њих, сем пуког временског, представљају завештање које је оставила Аница Савић Ребац свима нама који те феномене покушавамо да филозофски промислимо.

Платоновско лепо јесте изван уметности, пошто је за њега превасходно лепа космичка творевина, која је, додуше, телесна и видљива. Па ипак, критеријуми за утврђивање њене лепоте су математички појмови поретка и симетрије који се могу применити и на све друго што је у телесном свету лепо, а што би могла бити и уметничка творевина, на пример, египатска скулптура. Поврх тога, у дијалогу *Гозба* Платонов уметнички геније као да сугерише како лепо може бити спојено са уметношћу. Еидетски Лепо се не може умом „опазити“, уколико се претходно не опази чулно лепо, па због те двоструке чулно-натчулне природе лепог еротизована личност се може уздићи од „лепих тела“ до „Лепог по себи.“ Свако стварање, па и уметничко, сматра Платон, тежи да остави бесмртан траг своје „лепе“ творевине, из чега се може извући закључак да постоји блискост између интелектуалног и уметничког стваралаштва. И једно и друго се описује као „рађање“ лепих творевина, праћено „трудовима“, које и филозоф и уметник не могу а да не „породе“, односно испоље и изразе на себи специфичан начин. Поврх тога, стварајући и филозоф и уметник снажно су прожети

Еросом,¹⁸ тежећи да смртно постане бесмртно. Аница Савић Ребац успева да артикулише ову повезаност еротизованог ствараоца и његове „лепе“ творевине, те да тиме покаже да Платонов однос према уметничком стваралаштву није једнозначан.

Плотинова „естетика“ превазилази ограничења Плотанове рефлексije о уметностима, и заправо артикулише појам суштински лепог што ће бити од пресудног значаја за потоњи развој естетике. Аница Савић Ребац, великог филозофског дара, успева да уочи дијахронијску повезаност промишљања о Еросу и Лепоти, а да њих повеже са уметношћу и „естетским доживљајем“, почевши од орфичара (које познавала боље од многих филозофа данас) и Хесиода, преко трагичких песника па све то Платона и Плотина. Премда јој је неоплатонистичко становиште на много начина блиско, Аница Савић Ребац одбија да до краја промисли импликације најконзистентније платонистичке „естетике“. Парадокс наше ауторке лежи у томе што је она одбила да следи платонистичку и мистичку естетичку традицију, коју најбоље разуме и о њој највише зна, а да при томе није пронашла неку

18 Аница Савић Ребац прати развој идеје о Еросу, као „првобитно светлосном божанству“, што се јавља већ код орфичара. Она указује и на то да се оное што је светло атрибуира и лепота, а за Хесиода Ерос је „најлепши међу бесмртним боговима.“ И космичка и човечанска функција Ероса утицала је на позније спекулације, па чак и на Платонову Диотиму, која редефинише божански статус Ероса. Аница Савић Ребац децидирано и тачно тврди да „Без орфичког Ероса не би било Ероса Платонова, а без Платонове доктрине о љубави не би било платонске доктрине о лепоти“ (Савић Ребац 2015: 797).

другу естетичку идеју у антици коју би могла да преиспитује, истражујући њену генезу, развој и преображаје. Усудили бисмо се казати да Аница Савић Ребац није сама себи допустила да заврши властити пројекат. Стога је он отворен за неко друго, различито и ново истраживање.¹⁹

Литература

- Аћимовић, М. 2000. Естетичко мишљење Анице Савић Ребац у: *Српска естетика XX века*. Београд: Естетичко друштво Србије, 61–70.
- Деретић, И. 2012. Филозофско и књижевно у мистичкој еротологији Анице Савић Ребац, у: *Историја српске филозофије. Прилози истраживање III*, Београд: Евро-Ђунти.
- Деретић, И. 2020. *Слово и словесност*. Београд: Српско филозофско друштво.
- Жуњић, С. 2009. *Историја српске филозофије*. Београд: Плато.
- Ломпар, М. 2015. Аница Савић Ребац као историчар идеја, у: Аница Савић Ребац, *Дух хеленства*, прир. Мило Ломпар и Ирина Деретић, Београд: Службени Гласник, 5–63.
- Марицки Гађански, К. 2014. Просопографска белешка: Аница Савић Ребац у: *Свеске Мајнице српске: траћа и прилози за културну и друштвену историју*. Серија књижевности и језика: 15–16.
- Платон. 1995. *Тимај*, прев. Пакиж, М. Врњачка Бања: Еидос.
- Поповић-Перишић, Н. 1988. Аница Савић Ребац: место љубави. у: *Студије и олеги I-II/Аница Савић Ребац*, прир. Зличич, Д. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, 209–214.

¹⁹ Овај рад представља значајно модификовану верзију потпоглавља из моје књиге *Слово и словесност*, 2020: 79–90.

- Савић Ребац, А. 2015. *Дух хеленсџва*, прир. Ломпар, М. и Деретић, И. Београд: Службени гласник.
- Слапшак, С. 1984. Уводна студија у: Савић Ребац, А. *Предилаџонска ероџолоџија*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, 11–17.
- Црепајац, Љ. 1984. „Уводна реч“ у Ребац, А. С. *Преџ-џлаџонска ероџолоџија*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, 7–10.

- Cassirer, E. 1924. Eidos und Eidolon. In: Saxl, F. (eds.) *Vorträge der Bibliothek Warburg*. Wiesbaden: Vieweg und Teubner Verlag.
- Gomperz, Th. 1939. *Greek Thinkers*. London: J. Murray.
- Grote, G. 1888. *Plato and the Other Companions of Socrates* Vol. IV. London: J. Murray.
- Kern, O. 1922. *Orphicorum fragmenta*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.
- Plato. 1991. *Symposium*. trans. Allen, R. E. New Haven: Yale University Press.
- Plato. 1997. *Complete Works*. eds. by Cooper J. M. and Hutchinson D. S. Indianapolis and Cambridge: Hackett Publishing.
- Plato. 2000. *Timaeus*, trans. Zeyl, D. J. Indianapolis and Cambridge, Mass: Hackett Publishing Co.
- Platon. 1983. *Gozba*, прев. Ђурић, М. N. Београд: BIGZ.
- Platon. 1990. *Werke in 8 Bände*. Griechisch-Deutsch, Dortmund: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Platon. 1992. *Timaios*, Griechisch-Deutsch, hrsg. von Zekl, H. G. Hamburg: Felix Mainer Verlag.
- Platon. 2000. *Symposion/ Gastmahl*, Griechisch-Deutsch, hrsg. von Zehnpfennig, B. Hamburg: Felix Mainer Verlag.
- Savić Rebac, A. 1937. Kalistos. *Wiener Studien*, 1-2 1937, 200–207.
- Tierneya, M. 1937. The Mysteries and the Oresteia. *The Journal of Hellenic Studies*, 57 (1937), 11–21.

Anica Savić Rebac on Paradoxes of Plato's Aesthetics

Abstract: This paper aims to assess the paradoxical nature of Plato's aesthetics, as attributed by Anica Savić Rebac. First, I will explain her methodology, followed by highlighting some of her unique insights into the relationship between philosophy and tragedy. This part of the paper will further explore Plato's paradox and his interpretation of cosmic beauty in comparison to beautiful artifacts. Drawing from Anica Savić's reflections, the paper will also examine how Plato effectively explains the concept of creativity in art in his dialogue *Symposium*. Ultimately, I will argue that Plotinus' account of beauty and art offers a solution to Plato's paradox.

Keywords: Anica Savić Rebac, Plato, Plato's paradox, aesthetics, beauty, art, creativity, Plotinus.

Садржај

РЕЧ УНАПРЕД.	5
ДРАГАНА ДИМИТРИЈЕВИЋ <i>Ерос, Филма и Хармониа</i> Анице Савић Ребац	7
ЈЕЛЕНА ПИЛИПОВИЋ <i>Наћи ѿламен инспирације. Слика Хомерових епова у опусу Анице Савић Ребац</i>	35
ИРИНА ДЕРЕТИЋ Аница Савић Ребац о парадоксалности Платонове естетике.	55
ДАРКО ТОДОРОВИЋ Аница Савић Ребац о идејним изворима <i>Луче микрокозма.</i>	79
МАРКО ЧУДИЋ ЈЕЛЕНА КОСТИЋ ТОМОВИЋ Аница Савић Ребац као преводилац и тумач новеле <i>Тонио Крејер</i> Томаса Мана.	103
АНА ЕЛАКОВИЋ НЕНАДОВИЋ Аница Савић Ребац и Ребека Вест – Портрет једног пријатељства као интелектуално сведочанство епохе	143

Издавач

Универзитетска библиотека
„Светозар Марковић“, Београд

За издавача

Проф. др Александар Јерков

Уредила

Проф. др Драгана Димитријевић

Рецензенти

Проф. др Душко Прелевић

Проф. др Весна Димовска

Др Станоје Бојанин

Лектор

Свјетлана Манигода

Прелом и корице

Бобан Кнежевић

Штампа

Скрипта интернационал

Тираж

100 примерака

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41:929 Савић Ребац А. (082)
81'255(082)

АНИЦА Савић Ребац : хероина српске културе / уредила Драгана
Димитријевић. - Београд : Универзитетска библиотека „Светозар
Марковић“, 2024 (Београд : Скрипта интернационал). - 166 стр. :
илустр. ; 21 см

Тираж 100. - Напомене и библиографске референце уз текст. -
Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-86-7301-202-5

а) Савић Ребац, Аница (1892-1953) -- Зборници

COBISS.SR-ID 136219145